

WAT ZIJN WE AAN HET DOEN?

PETER ABSPOEL

**WAT ZIJN WE
AAN HET DOEN?**

**HOE WE ONZE MENSELIJKHEID OPOFFEREN
AAN ECONOMIE EN TECHNIEK**

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

© 2021 Peter Abspoel
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Philip Stroomberg
Omslagbeeld © Ross Mantle/The New York Times/HH/ANP
Foto auteur Jan Snel
NUR 740
ISBN 978 90 284 5164 3
www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

- Voorwoord 7
- 1 Globale patronen 15
 - 2 Mondialisering in de praktijk 37
 - 3 De honger naar grote verhalen 53
 - 4 De mystiek van de machine 71
 - 5 Over wetenschap en van alles 99
 - 6 Over wetenschap, nu echt (een beetje) 119
 - 7 Goud, macht en mensenrechten 161
 - 8 Toegift: Een klein symposium over menselijkheid 189

Voorwoord

Op de dag dat ik de eerste schetsen voor dit voorwoord schreef, en weggooid, werd ik geconfronteerd met een monster. Het ging om een gigantische radiotelescoop, die ergens in de bergen in Zuid-China is gebouwd. Onverhoeds verscheen het ding op mijn televisiescherm toen ik zappend bij een populairwetenschappelijk kanaal beland was.

Het hart ervan is een schotel met een diameter van een halve kilometer. Mensen lijken er mieren of vlooien bij. Dankzij de enorme omvang is het apparaat gevoelig voor de zwakste signalen, leerde ik. Als er ergens binnenkort een bewijs van buitenaards leven wordt gevonden, dan zal het hier zijn. Het bouwsel lijkt zelf een staaltje van *alien*-technologie: het heeft niets menselijks of natuurlijks. De schotel is genesteld in een natuurlijke kom en steunt op een vaste ring van metalen vakwerk. Hij kan dus niet gericht worden door hem te kantelen. In plaats daarvan verandert men de vorm ervan; de duizenden elementen waaruit hij is opgebouwd, zijn stuk voor stuk te bewegen. Een dertig ton zware ontvanger zweeft boven het (verschuivende) brandpunt, aan kabels gedragen door een zestal honderd meter hoge torens die rondom de omgekeerde koepel staan. Enorm is ook de hoeveelheid informatie die elke dag wordt opgeslurpt door de ontvanger, om opgeslagen te worden in supercomputers. In een aangrenzend soort commandocentrum gaan wetenschappers met de verzamelde gegevens aan de slag. Achter beeldschermen genereren ze beelden van sterrenstelsels en aller-

hande grafieken. Zo krijgen ze inzicht in wat zich tot op een afstand van miljarden lichtjaren van de aarde afspeelt. Een van de wetenschappers vertelde dat hij verwachtte dat de telescoop ons beeld van het heelal ingrijpend zal veranderen. Een doorbraak hangt in de lucht, begreep ik.

Mijn denken was die dag nogal zoekend geweest. Ik was gaan zappen in de hoop iets als een stroom te vinden waaraan ik me kon overgeven. Maar deze stroom van beelden en woorden bood geen onschuldige verstrooiing. Shot na shot greep mij aan, en voerde mij van de ene naar de andere kolk van onbeheersbare gedachten. Ik verzette me niet. Het leek me belangrijk te zien waar ik uit zou komen.

Ik had veel tijd gestoken in het schrijven van een reeks essays waarin ik de stelling verdedigde dat het gevaarlijk was om, als we nadenken over het leven of de wereld, de menselijkheid te vervangen door abstracties. Nu kwam een dergelijk betoog mij als hopeloos flodderig voor. Want wat was een boekje, geschreven in gewone taal, vergeleken met dit bovenmenselijke instrument, of met de kennis die eraan ten grondslag ligt en die het oplevert? Hoe onvolkomen zijn menselijke lichamen, vergeleken met deze perfect mathematische metalen vorm! Hoe beperkt is het menselijk intellect, vergeleken met de rekenkracht van supercomputers!

Onder de reusachtige bolle rug van de schotelantenne zag ik naamloze werkers druk in de weer met van alles. Ze leken zich op te houden in de ruimte tussen de aarde en een nieuwe wereld die door een mechanische Atlas werd opgetild. Alleen door ons tot dienaren of slaven van de techniek te maken, kunnen we belangrijke dingen realiseren – dat was de boodschap die ze onderstreepten, zonder iets te zeggen. Wat kon de waarde zijn van dingen die ik in mijn eentje bedacht had, en die slechts uit menselijke woorden bestonden?

Aangekeken door het wezenloze cyclopenoog van de radiotele-

scoop, van boven gefilmd door een helikopter of een drone, vroeg ik me af: ‘Ben ik dus een fossiel? Klamp ik me vast aan waarden en ideeën die geen toekomst hebben?’ In mijn verbeelding zag ik mijn boekje omlaag fladderen, als een aangeschoten vogel, naar het brandpunt boven de schotel en, alsof de gebundelde radiogolven lichtstralen waren, in een oogwenk verdampen; een minuscuul wolkje – poef! – was heel even te zien.

Ik sputterde nog wel wat. Is elke levende cel niet ingewikkelder dan de meest geavanceerde machine, en is elke mens niet wonderlijker dan heel het heelal als we leven eruit wegdenken? Maar ik was zelf maar half overtuigd. De waarde van de complexe ‘systemen’ waar wij mensen van voorzien zijn, kan niet los gedacht worden van de doelen waarvoor we ze gebruiken. En die doelen zijn vaak niet erg verheven. Als we erin slagen om, als het ware tegen onze natuurlijke neigingen ingaand, de menselijke energie te kanaliseren naar het streven om technologische hoogstandjes te realiseren en onze kennis van het universum te vergroten – doen we dan niet het beste wat we kunnen doen?

Nadat de documentaire afgelopen was, realiseerde ik me dat als ik een fossiel ben, verreweg het grootste deel van de mensheid dat ook is. Deze gedachte bracht me weer enigszins tot mijzelf. Maar het gevoel van ongerustheid verdween niet.

De volgende dag kon ik het niet laten op internet te zoeken naar meer informatie over het monster (het heet FAST – een acroniem van *Five-hundred-meter Aperture Spherical radio Telescope*). Ik las dat de Chinese overheid meer dan negenduizend mensen uit de omgeving heeft verdreven, om te voorkomen dat ze met elektrische apparaten de mogelijke signalen van *aliens* zouden verstoren. Ze kregen pas na een verbeterde juridische strijd een financiële compensatie die hen in staat stelde elders hun leven voort te zetten.

Dit, en ook het feit dat de documentaire er niets over gemeld had, geeft goed aan hoe bepaalde dingen tegenwoordig gewogen

worden, bedacht ik – althans, hoe ze gewogen worden door degenen die de technologische en wetenschappelijke ontwikkelingen aansturen. Signalen uit de kosmos lijken zoveel spannender dan de woorden die we met onze arme biologische oren kunnen opvangen. Als we ons maar richten op het verzamelen van meer en meer objectieve gegevens, en die laten interpreteren door slimme computers, kunnen we ooit wellicht het heelal als een geheel doorgronden. We zullen steeds machtiger apparaten kunnen produceren, en de wereld veranderen in een soort technologisch utopia. Mensen als ik, die blijven geloven dat we elkaar belangrijke dingen te vertellen hebben die niet in digitale data te vertalen zijn, zijn in de ogen van de technologieverheerlijkers hoogstens stoorzenders.

Feitelijk zijn we allang verbannen uit de omgevingen ‘waar het gebeurt’. De stuurlieden storen zich niet aan ons. Als zij hun zin krijgen, zullen we ons gedwongen zien onze ouderwetse denkbeelden op te geven; anders zullen we ingehaald worden door de ontwikkelingen, zoals digibeten in het heden. Als we niet helpen robots te creëren, zullen we door robots overbodig gemaakt worden – en wat ons dan te wachten staat, hangt waarschijnlijk af van wat kunstmatige intelligentie beslist. Voor degenen die niet weten mee te komen, of die zich verzetten tegen de vooruitgang, zal er geen plaats zijn in de toekomstige wereld. Voor hen geen nieuw leven elders – want er is geen elders – en geen compensatie.

Uiteindelijk hielp de radiotelescoop mij mijn gedachten te ordenen, toen het verlamme effect ervan geweken was. Ik had het gevoel gehad uit het normale leven te zijn geworpen, naar een technologische woestenis waar niets menselijks nog enige betekenis had. Nu probeerde ik mijn weg terug te vinden, bij wijze van spreken me hakkend voortbewegend door een niemandsland met dicht struikgewas. Het was een dergelijke weg die ik had willen wijzen of banen, bedacht ik, in de stukken die ik geschreven had. Waar

wilde ik heen? Niet naar een wereld waarin de moderne techniek niet bestaat. (Ik schrijf deze woorden op een computer.) Waarheen dan? Naar een wereld waarin het mogelijk is kritisch te kijken naar de relatie tussen de menselijkheid en de technologie, de economie en andere grote 'factoren' die het aanzicht van moderne samenlevingen bepalen. Ik wilde deze vraag aan de orde kunnen stellen: 'Wat doen we met de menselijkheid?' – niet alleen als een feitelijke vraag, maar ook als een vraag naar de plaats die we de menselijkheid in de toekomst willen gunnen.

Ik heb niet geprobeerd de gedachten van de lezers als haren te kammen. Ik heb het ook niet aan wetenschappelijke autoriteiten overgelaten dit te doen. (De frase 'uit onderzoek is gebleken' komt nergens voor in dit boek.) Daarom heb ik het aantal literatuurverwijzingen tot een minimum beperkt. Veel van de feiten die ik noem, heb ik ontleend aan openbare bronnen. Ze zijn vrij gemakkelijk te controleren. En bovendien, mijn betoog hangt er niet op. De belangrijkste beweringen kunnen lezers beoordelen door te rade te gaan bij hun eigen ervaring.

Ik heb onder meer de spanning invoelbaar willen maken tussen heel verschillende houdingen die we vaak aannemen tegenover de wereld en onszelf – houdingen die bepalen wat we zien en wat we niet zien, en wat we belangrijk vinden. Waarom bewegen we ons van het ene naar het andere 'perspectief', en wat zoeken en vinden we in wat ze te zien geven? Volgens mij kunnen we daar alleen iets zinnigs over zeggen als we vertrouwen op *common sense* – dat wil zeggen, op het soort kennis dat we nodig hebben om bijvoorbeeld een roman of film te begrijpen, en dat we nooit in theoretische stellingen kunnen vertalen. Het theoretische perspectief is verbonden met één bijzondere houding; het bestaat bij de gratie van een

bewuste veronachtzaming van allerlei dingen die we in het normale leven als reëel en relevant ervaren. Door ons te concentreren op denkbare of meetbare ‘objecten’ kunnen we natuurlijk van alles leren over de wereld, maar we zullen nooit op deze manier leren begrijpen wat ons, of anderen, bezielt. En dit betekent: de gebreken van al te simpele beelden van de menselijke werkelijkheid blijken duidelijker als we ze bezien in het licht van common sense dan wanneer we ze tegen het licht houden van *wat we denken te weten*.

Nu zou iemand kunnen tegenwerpen: hoe kan het dan dat algoritmes (zoals die welke onze *likes* op Facebook interpreteren) ons gedrag beter kunnen voorspellen dan onze naasten, of dan wijzelf? Bewijst dit niet dat wat we voor common sense houden het product is van processen die als het ware buiten ons om ons denken en doen bepalen? Allerlei geleerden – onder wie hersenwetenschappers en evolutiebiologen – houden ons voor dat we pas kunnen doordringen tot wat ons beweegt als we ons vertrouwen in onze ‘naïeve’ ervaring opzeggen. Mijns inziens blijken de beperkingen van deze visie ook het duidelijkst wanneer we vragen wat mensen erin herkennen en wat hen erin aantrekt. Zou het niet zo kunnen zijn dat we in bepaalde omgevingen ons op een steeds voorspelbaarder manier zijn gaan gedragen, juist omdat we er weinig ruimte vinden om ons te laten leiden door common sense? En zijn contra-intuïtieve verklaringen van het menselijk handelen niet mede aantrekkelijk voor ons, omdat ze ons helpen te geloven dat wat we verwaarlozen *niets is*? Ze nodigen ons ertoe uit om ons neer te leggen bij het feit dat we uiteindelijk doen wat iedereen doet. Ik heb deze ontsnappingsroute niet willen bieden, of, anders gezegd: ik heb wat meer vertrouwen in de mens.

Sommige van de houdingen die bepalen hoe we (af en toe) naar de wereld en onszelf kijken, zie ik als typisch westers. Waar ik iets zeg over waar ze naar mijn idee vandaan komen, stel ik de lezer bloot aan een aantal beweringen die niet gemakkelijk te controleren

zijn door te googelen of door de eigen ervaring te raadplegen. Ze zijn me niet zomaar ingevallen tijdens het schrijven van de essays. Ik heb ze uitgebreid verantwoord in andere, academische publicaties. Hier geef ik mijn conclusies weer zonder de ‘wetenschappelijke onderbouwing’, en zonder bronverwijzingen, omdat ik mezelf geen voorkeursbehandeling heb willen gunnen. Het nadeel is dat de indruk kan ontstaan dat ik een compleet originele visie presenteer, of pretendeer dat te doen. Dit is niet het geval. Hier en daar heb ik grote lijnen geschetst door als het ware de punten te verbinden van de conclusies van tal van detailstudies – bijvoorbeeld waar ik aangeef wat kolonialisme, kapitalisme en mensenrechten met elkaar te maken hebben. Ook belangrijke inzichten die bepalend zijn voor mijn kijk op de mens in het algemeen en op de westerse mens, heb ik ontleend aan andere auteurs (onder wie Maurice Blondel, Christopher Dawson, Georges Dumézil, Denis de Rougemont, Edward Shils en Charles Taylor). Mijn excuus voor het noemen van de andere publicaties is dat ik daarin mijn schatplichtigheid erken.

Wat wil ik bereiken met dit boek? Eerlijk gezegd heeft deze vraag me niet erg beziggehouden. Ik heb geen illusies over wat mijn woorden kunnen bewerkstelligen. Uiteindelijk ben ik gewoon een schrijver. Mijn belangrijkste motief was: iemand zou een keer zoets moeten zeggen.

Globale patronen

Het is een beetje ironisch: sinds Europese machten hun koloniën verloren, heeft het Westen meer dan ooit een stempel gedrukt op het wereldgebeuren. ‘Onze’ recepten voor vooruitgang en innovatie worden nu alom toegepast. Sociale en vooral economische praktijken worden daardoor steeds gelijkvormiger. We benoemen deze ontwikkeling als ‘mondialisering’ of – met een anglicisme waar ik nooit helemaal aan gewend ben geraakt – ‘globalisering’.

Je kunt natuurlijk zeggen: nu de bevolking in andere delen van de wereld niet meer door westerse mogendheden wordt uitgebuit en onderdrukt, heeft zij de vrijheid zich te ontwikkelen zoals zij zelf wil. En wat vrijwel iedereen wil, zijn industrieel vervaardigde producten als auto’s, televisies, airconditioners en smartphones, en meer comfortabele leefomstandigheden. Het is zeker waar dat we de wereldwijde ontwikkelingen niet kunnen verklaren zonder een rol te reserveren voor een breed gedeeld verlangen naar een hogere levensstandaard. Maar het effect daarvan is niet louter positief. Immers, de logica van het systeem vereist nog steeds de uitbuiting van grote groepen. De welvaart van economische elites in andere delen van de wereld groeide mede doordat men daar voor absurd lage prijzen producten kon laten maken (zoals voedsel, kleding en huisraad) waaraan het Westen behoefte had.

Het lijkt op een natuurkundig verschijnsel: een bepaalde groep kan alleen stijgen door een andere groep naar beneden te duwen. Neoliberale economen willen ons doen geloven dat dit geen

noodzaak is: de economie is geen *zero-sum game*, zeggen ze. Dit is waar, in zoverre dat de totale geldvoorraad niet begrensd is, en ook daadwerkelijk in omvang toeneemt. De pleitbezorgers van het vrijhandelsmodel doen graag een beroep op andere natuurkundige metaforen. Ze vergelijken de groei van het bruto binnenlands product met het stijgen van het waterpeil in een bassin waarin we met z'n allen drijven ('A rising tide lifts all boats'). Of ze stellen dat de rijkdom van de toplaag omlaag sijpelt naar de armere lagen. Maar velen in ontwikkelingslanden beleven een onstuimige groei van de economie eerder als een gewelddadige stormvloed, die hen berooft van hun schaarse bezittingen en als drijfhout doet belanden op desolate plekken. Van het veelgeprezen *trickle-down effect* merken ze dus weinig. Overall in de wereld blijft de kloof tussen arm en rijk groeien. Nu voelt zelfs in het welvarende Westen een deel van de middenklasse de grond onder zich afkalven.

Het idee dat iedereen zou kunnen profiteren van de groei van de economie leek enige tijd plausibel in Europa. We konden met z'n allen stijgen, omdat we *in blissful ignorance* enorme groepen omlaag drukten die zich achter de horizon van onze leefwereld bevonden. De rijken zagen zich gedwongen concessies te doen aan westerse arbeiders, die dreigden in opstand te komen. Hun rijkdom groeide hard genoeg om een deel ervan te kunnen herverdelen zonder dat hun positie gevaar liep. Intussen zijn 'wij' en 'zij', rijken en armen, duidelijker zichtbaar geworden als onderdelen van één mondiaal systeem. Niet alleen zorgen de televisie en het internet ervoor dat we ons een beeld kunnen vormen van wat er elders gebeurt; de onderlinge afhankelijkheid van economieën is ook meer manifest geworden, nu kapitaal via digitale kanalen over de hele wereld kan flitsen. Bedrijven van overal moeten met elkaar concurreren. De productie van veel goederen en ook bepaalde vormen van dienstverlening (denk aan de klantenservice of IT-afdelingen van grote bedrijven) zijn verplaatst naar lagelonenlanden. En sinds groepen

mensen uit voormalige koloniën en andere arme landen naar het Westen zijn gekomen, kunnen we ook in onze eigen omgeving niet meer om allerlei verschillen heen die in de wereld bestaan, waaronder die tussen kansrijken en kansarmen.

Degenen die veel hebben, kunnen hun vermogen vrij makkelijk laten groeien door te investeren en te speculeren, maar hun welvaartsgroei komt niet ten goede aan de bredere bevolking. Vaak betaalt die er letterlijk een hoge prijs voor. Tot uitzinnige hoogtes opgedreven huizenprijzen zorgen ervoor dat leden van de middenklasse in Hongkong zich slechts een 'microwoning' kunnen veroorloven, en om die reden vaak afzien van het krijgen van kinderen. Armen leven er in *coffin homes* (een soort kooien, waar alleen een matras in past). In Silicon Valley leven duizenden werkenden in campers of tenten, omdat ze met hun salaris geen huis meer kunnen huren.

Tegenwoordig krijgen neoliberale economen steun uit onverwachte hoek: van ontwikkelingsorganisaties, die graag willen laten zien dat hun werk effect heeft. Ze pluggen het beeld dat het steeds beter gaat met de armen. De Nederlandse brancheorganisatie Partos heeft een afdeling die niets anders doet dan gejubel verspreiden. Steeds meer mensen zouden zich ontworstelen aan extreme armoede. Daarmee bedoelt men: het leven van minder dan 1,90 dollar per dag. Maar zulke cijfers dienen mijns inziens geïnterpreteerd te worden in het licht van de relatieve groei van de stadsbevolking. Een hoger inkomen duidt lang niet altijd op betere leefomstandigheden. Want leven van één dollar per dag op het platteland, als je je eigen huis, akker en wat dieren hebt, is niet te vergelijken met het leven van drie dollar per dag in een grote stad, waar je moet betalen voor huisvesting, woon-werkverkeer en alle voedsel.

Economische indicatoren zeggen sowieso maar weinig over de kwaliteit van leven van mensen. Het uiteenvallen van gemeenschappen, en daarmee het wegvallen van sociale vangnetten, is een van de grote tragische ontwikkelingen die het bestaan van arme

grotestadsbewoners tekent – vooral in landen die worden aangeduid als ‘opkomende economieën’. De leemte wordt deels gevuld door religieuze organisaties, deels door maffia-achtige organisaties en bendes, en er bestaan allerlei kruisingen tussen. Als er iets naar beneden doorsijpelt in het kapitalistische systeem, dan is het het idee dat het normaal is om je omhoog te werken over de rug van anderen. Degenen die niet kunnen of willen meedoen aan dit spel, of die het niet goed genoeg weten te spelen, zijn *losers*. Je bent iemand – dat wil zeggen succesvol, vermogend, machtig of populair – of je bent *niemand*. De ‘niemanden’ leven bij elkaar in arbeiderswijken, in sloppenwijken, in gesloten werkkampen (zoals immigranten in de Golfstaten), of in geïmproviseerde nederzettingen bij land- en mijnbouwprojecten. De toestanden die we op veel van die plekken aantreffen zijn vergelijkbaar met die in Engelse industriesteden uit de negentiende eeuw. Arbeiders worden ingezet als vervangbare instrumenten. Ook als ze zichzelf niet opblazen, geplet worden door vallend gesteente, of van uit bamboe in elkaar geknutselde steigers tuimelen, leven ze doorgaans niet lang. Ze worden blootgesteld aan stof, chemicaliën en uitlaatgassen; ze leven in onhygiënische omstandigheden en hebben maar beperkt toegang tot medische zorg. Zelfmedicatie met drank of drugs, ter bestrijding van frustratie en uitzichtloosheid, helpt natuurlijk ook niet. Net als bij militaire operaties zijn ‘verliezen’ in de ogen van de opdrachtgevers maar een detail. Voor elke arbeider die wegvalt, staan er tal van andere klaar.

De hoogte van wolkenkrabbers is buiten het Westen grofweg omgekeerd evenredig aan de levenskwaliteit van arbeiders – niet alleen de bouwvakkers, maar ook degenen die de torens in de verte zien vanuit troosteloze woonblokken of sloppenwijken, of landarbeiders die ze nooit hebben gezien. Veel van de hoogste gebouwen zijn tegenwoordig in Azië te vinden – in een gordel die zich uitstrekt van de Golfstaten, via China, tot Maleisië. Ze verbeelden natuurlijk tevens de groei van een klasse van nieuwe rijken en een

hogere middenklasse. Die groei zorgt ervoor dat economieën in veel landen minder afhankelijk worden van westerse afzetmogelijkheden en kapitaal. Landen als China en India kunnen nu zelf neokoloniale strategieën toepassen. In de wereldwijde strijd om grondstoffen en landbouwgrond behoren zij tot de voornaamste spelers. Veel studenten uit andere delen van de wereld komen nog wel (vaak gestuurd of gesteund door overheden) hun kennis halen in het Westen. Daardoor kunnen we zeggen dat 'wij' nog steeds de recepten leveren die overal ter wereld worden toegepast. Maar op termijn zal waarschijnlijk ook de asymmetrie op dit gebied verdwijnen.

De transformatie die de wereld heeft doorgemaakt in de afgelopen halve eeuw is in grote lijn zo te beschrijven: centrum en periferie kon je eerst vrij gemakkelijk op een kaart aanwijzen; nu zijn er honderden centra – de megasteden die over het hele aardoppervlak verspreid zijn, en die zich blijven uitbreiden als bacteriekolonies in een petrischaaltje – en de periferieën zijn eveneens versnipperd geraakt. Er bestaat een soort koloniale verhouding tussen de miljoenensteden en het platteland. Dit is een van de redenen dat we relatief weinig horen over plattelandsbewoners, hoewel die nog altijd ongeveer de helft van de wereldbevolking uitmaken. Steeds meer landbouwgrond komt in handen van grote bedrijven, die op industriële schaal voedsel produceren voor de stedelijke middenklasse, en winsten voor de rijken. Regelmatig worden kleine boeren simpelweg van hun land beroofd. Als je niet over papieren beschikt waarop je recht op (het gebruik van) land is vastgelegd, heb je vaak geen poot om op te staan. Het grootstedelijke proletariaat groeit naarmate meer mensen hun land kwijtraken, of om andere redenen het platteland verlaten. Het is goed denkbaar dat de periferie binnen afzienbare tijd ook voornamelijk binnen de grote steden te vinden zal zijn. Ongeveer een kwart van de wereldbevolking leeft nu in steden met meer dan een miljoen inwoners. De helft van dit aantal mensen woont in sloppenwijken.

Toch doen politici en beleidsmakers weinig moeite om de trek naar de stad af te remmen. Ze gaan er vaak klakkeloos van uit dat megasteden de toekomst zijn. Dit heeft ermee te maken dat deze steden gelden als centra: daar gebeurt het, daar vind je een levenswijze die als het model voor een geslaagd leven geldt. Daar kun je op concerten beroemdheden zien, daar vinden de grote voetbalmatches plaats in enorme stadions, daar zitten de grote bedrijven, daar worden methoden toegepast – op het gebied van kennisontwikkeling, planning en projectmatig werken – die moderne mensen automatisch associëren met vooruitgang. Het gebied buiten de grote steden verandert in een wingewest, met hier en daar een *getaway* voor toeristen.

Een andere ontwikkeling is minstens zo ironisch. Juist nu alom westerse strategieën worden toegepast, beginnen steeds meer westerlingen zich af te vragen of zij niet de uitvinders zijn van een recept voor een wereldwijde catastrofe. In het kapitalistische systeem lijken perverse prikkels de overhand te hebben, met name aan de top. De armen en de natuur betalen het gelag. Als er iets duurzaam is aan dit systeem, dan is dat, zo lijkt het, het vermogen om het slechtste uit mensen naar boven te halen. We weten dat, als we zo doorgaan, laaggelegen arme regio's verzwolgen zullen worden door de zee, en dat die zee verandert in plasticsoep; we weten dat die opwarmende soep steeds verwoestender cyclonen zal voortbrengen, en dat er meer droogtes, bosbranden en overstromingen zullen voorkomen; we weten dat er steeds meer diersoorten zullen uitsterven, dat bosgebieden verder zullen slinken; en we weten dat steeds meer mensen, letterlijk of figuurlijk, de grond onder hun voeten zullen verliezen. We zoeken naarstig naar oplossingen. Dat zijn steeds technologische en technocratische oplossingen. De